

«La mentalitat feixista existeix en diverses formes»

Francisco Boffi imparteix un curs sobre la narració filosòfica del jo al programa Gaudir UB

Pot ser que el lloc i el moment en què naixem ens condicionin les curiositats que ens afloraran durant la vida i la manera com explicarem el món? El filòsof Francisco Boffi va néixer a Argentina l'any 1976, any del cop d'Estat més sanguinari a la història del seu país. Quan m'ho explica, els temes que han anat sorgint a la conversa que hem tingut, s'encaixen com per màgia: la condició humana, l'escepticisme davant les veritats absolutes i l'interès per la narració i el vaivé inevitable entre realitat i ficció.

Boffi oferirà, a partir del gener, un curs sobre com narrar l'inenarrable (http://www.ub.edu/gaudirub/programacurs.php?url_retorn=llistat&CodiCurs=1090&Quatrimestre=2) dins la programació de Gaudir UB (<http://www.ub.edu/gaudirub/>) de la Universitat de Barcelona. L'horror i la foscor explicats en primera persona per aquells que el van viure de prop i hi van sobreviure.

Foto: Francisco Boffi

La teva ciència és la filosofia. Què t'hi va portar?

La filosofia és la casa de les preguntes eternes, mai la de les respostes inqüestionables. La història de la filosofia és la història de les respostes absolutes sobre tot el que pot ser preguntat i ha estat el generador primordial de l' statu quo. Ha exercit la seva funció de sustentació del poder i ha contribuït a la construcció de les nostres cultures. Però són, al llarg d'aquesta mateixa història, la ruïna contínua d'un gran edifici que mira les ruïnes d'un altre gran edifici, ad infinitum.

Jo veig més preguntes, o més aviat, només preguntes, en lloc de possibles respostes dins l'àmbit del pensament. És clar que hi ha respostes, només faltaria però mai són, ni de bon tros, definitives: són el motor que encén les següents preguntes. Els filòsofs tenim un deix infantil, un rictus d'immaduresa que ens empeny a viure dins d'un repicar infinit de ?per quès??

En aquest sentit, fa anys que investigo el cinema i la literatura com a fonts fiables de pensament, és a dir, de filosofia. Sortint del cànon encartonat del monocle i el corbatí podem trobar grans dosis epistèmiques en mons apartats del saber -filosòfic- com ho són aquests dos plans artístics.

Com s'entrellacen, doncs, la literatura i el cinema amb la filosofia?

Les millors pel·lícules que hem vist són les que ens han deixat pensant un parell de dies. Passa el mateix amb les novel·les o els contes i, per descomptat, la filosofia més precisa és la que ens ha arribat en forma de literatura, empesa pel geni creatiu de la ficció, que no és sinònim de mentida. Des dels diàlegs de Plató fins als aforismes de Nietzsche o Cioran, passant per l'autobiografia, com al Discurs del Mètode o el diari personal, a les Meditacions cartesianes o la nouvelles il·lustrades de Diderot i companyia. La filosofia, com l'art, també sembla ser subjectiva.

Buñuel, Pasolini, Welles, Bergman, Rossellini, però també Ridley Scott o les germanes Wachowski executen dissertacions filosòfiques d'un calat enorme dins les seves pel·lícules, proposant que es pugui arribar, des dels llums d'un projector, a la il·luminació reflexiva, sobre temes que tradicionalment han pertangut a l'àmbit filosòfic.

Precisament, acabes d'acabar un curs sobre cinema i filosofia, dins la programació de Gaudir UB (<http://www.ub.edu/gaudirub/>) i a partir del gener, parlaràs de literatura i filosofia (http://www.ub.edu/gaudirub/programacurs.php?url_retorn=llistat&CodiCurs=1090&Quatri mestre=2), dins el mateix cicle.

Estic fent diversos cursos, i aquest és un d'ells. Va en línia amb el que porto fent ja fa uns anys, sobre les diferències entre filosofia i literatura, si és que existeix una diferència. Derrida, per exemple, diu que això és purament una qüestió d'estil, perquè necessitem un ordre. En una llibreria o una biblioteca necessitem endreçar: aquí filosofia i aquí literatura, moltes vegades la poesia ens diu més coses sobre l'ésser humà i l'ésser del món que un tractat de filosofia. En tot cas, la investigació va començar per aquí. Si llegeixes Borges, hi veuràs filosofia, no només del cànon, sinó una construcció sobre el que és l'ésser humà i, bàsicament, la filosofia és això.

Si tornem a l'afirmació d'Aristòtil que diu que l'ésser existeix de diverses maneres podem acceptar que la literatura també té coses a dir sobre l'ésser humà, sobre les seves relacions amb el món que habita... potser d'una manera molt més profunda que la filosofia, perquè fa servir moltes més eines que les que utilitza la filosofia habitualment.

Es diu que el relat absolut s'acaba amb la modernitat. El teòric de la postmodernitat Jean François Lyotard va dir que la modernitat mor, precisament, a Auschwitz i això entronca, en certa manera, amb el programa del curs que faràs dins la programació de Gaudir UB. Com narrar allò inenarrable.

El que em va seduir de parlar d'Auschwitz -m'estimo més fer com Agamben i parlar d'Auschwitz i no d'Holocaust, per significar l'hecatombe- és que després de llegir molts testimonis, no només

dels camps, també del gulag, dels chupaderos argentins, sempre vaig sentir que hi havia una certa desconfiança respecte al supervivent. Parlo de l'Argentina que és el cas que jo conec millor, on se li acostuma a preguntar defugidament: per què has sobreviscut tu i no els meus pares, els meus fills o els meus nets? Sempre hi havia un apropament amb distància, però si desconfiem dels únics que ens poden explicar el que va succeir en les foscores, la distància és doble. Per això vaig mirar de trobar alguna manera d'explicar com és sobreviure a una cosa tan... no sé com dir-ho, perquè les paraules són molt importants: no vull dir inexplicable perquè és explicable. No puc dir incompreensible, perquè es pot comprendre.

Inhumà tampoc ens hi encaixa perquè al capdavant, tot això ho van fer éssers humans.

Sí, ho van fer i ho van patir. És una cosa tan complexa! Podríem dir que teòricament és inenarrable, però és clar, la feina que farem en aquest curs és observar com ho narren els que ho han viscut. Em sembla molt interessant veure com persones que van estar el mateix període de temps, al mateix camp de concentració, que no van compartir el barracó, però van estar al costat, potser van veure com feien una cosa o una altra des de diferents òptiques i quan ho expliquen, ho fan també d'una manera completament diferent. Algú pot narrar-ho amb un odi tremebund, un altre amb una innocència infantiloides, un altre des de la intel·lectualitat. Vas viure coses semblants, al mateix lloc i el que produeixes textualment és completament diferent del què n'escriu un altre. És això el que m'interessa treballar. La veritat absoluta no existeix, és cert, però que passa amb les petites veritats? Si és que es pot parlar de veritats grans o petites.

Què has trobat, en autors com Semprún, Kértész o Levi? Què tenen en comú, dins la seva experiència?

El fil comú és la deshumanització: que et converteixin en un número i la teva existència deixi de ser humana. És tan gros que costa trobar paraules per explicar-ho. Pots llegir tota la literatura que s'ha fet sobre això, perquè és literatura, encara que estiguin donant testimoni. En Semprún sempre deia que li havia de posar art, perquè si no, qui s'ho menja això? Qui s'ho creu? Primo Levi diu, també en aquest sentit, que ell explica el que va viure i el que va veure però a vegades va haver d'ajuntar vivències de diferents persones en un sol personatge.

Tenen en comú aquesta inhumanitat, que et deixa sense paraules: que existeixi gent com els SS o els Kapos, que fossin capaços de fer el que van fer. Van fer servir les mateixes víctimes com a victimaris: la zona grisa, els presoners que havien de conduir altres presos a les cambres de gas i, un cop morts, arrencar-los les dents d'or, tallar-los els cabells i llençar-los als forns. Ni tan sols ho van fer els alemanys, van ser els mateixos jueus. És un punt inflexible de producció capitalista, de fàbrica, com deia Hannah Arendt: és una producció de morts, una fàbrica industrial de cadàvers, no és un camp de concentració ni d'extermini.

Però jo m'estimo més anar enllà de les coses en comú, que són òbvies: tots narren una experiència horrible, que és el camp de concentració, però jo vull veure com el narren, des de quina posició. I trobar-ne, en les diferències, la clau expositiva. Hi ha fins i tot relats en què el supervivent, que no era jueu, era antisemita. No deia ni pensava que es mereixien el que els passava, però no havia entrat al camp amb un sentit de comunió social o mental.

Parlem d'una literatura del jo molt concreta: la que surt del fet traumàtic. Per entomar el trauma i, per tant, poder-lo explicar, necessites fer-te primer el relat a tu mateix, de manera que quan a nosaltres ens arriba, ja ha passat pel sedàs previ del relat personal.

Aquest és el cas de Semprún: va estar quaranta anys sense escriure-ho, plantejant-se com ho havia de fer: o visc o escriu. Si escriu sobre això, em moriré, no ho podré suportar. Va passar amb molts escriptors, ho van explicar i van suïcidar-se. Els que més han viscut, entre els supervivents, són aquells que no ho han explicat ni en llibres ni en conferències. A l'altre cantó hi ha Primo Levi que va començar a escriure ja a dins del camp; ja pensava com explicaria això si aconseguia sobreviure i al 47 ja tenia el llibre, que ningú volia publicar. Per a ell explicar-ho va

ser una necessitat, per treure-ho fora i sobreviure i a Semprún li va passar el contrari.

Què hi ha, a les foscos, que ens interessen tant, com a lectors?

Penso que és molt subjectiu. No puc donar-te una resposta gaire analítica. A grans trets, les pel·lícules de terror també ens agraden, Stephen King s'ha fet d'or explicant històries de por. Tenim aquesta necessitat voyeur, amb el terror. A algú li interessarà més això i a uns altres Auschwitz, però no crec que sigui general. Finalment, l'operació que fas en llegir o en mirar una pel·lícula, és entrar dins d'una ficció.

Jo vaig néixer el 1976 a l'Argentina. Amb això ja et pots imaginar perquè a mi em pot interessar el tema dels camps de concentració, però això explica per què m'interessa a mi: tinc companys d'universitat que mai havien patit ni un avi mort a la guerra, i també s'interessen pel tema. És un apropament des de la personalitat de cadascú, els interessos.

T'ho deia més aviat pel fet que penso que Primo Levi o Semprún escriuen des d'un acte de justícia o de reparació o de divulgació del que ha passat.

Levi sí, però Semprún no. Una cosa que es troba molt, en aquests relats és que els presoners posaven tot l'esforç a sobreviure per narrar, no és exactament una venjança, però ve d'una ordre que els SS donaven a tots els camps "nosaltres ja hem guanyat la guerra, quan la guerra s'acabi, si algú surt d'aquí i explica el que ha passat, nosaltres ho negarem, direm que és una invenció. I ens creuran a nosaltres" I molts dels narradors, quan escolten això fan un "clic". Ja estaven sobrevivint abans, però això els va donar un motiu per seguir. Aquesta és també una clau: pensa en la història, la pots agafar de dues maneres. L'historicisme considera que es pot accedir a la història com qui mira un objecte, com qui mira una ruïna, no atenent al fet que la història és una narració, que la fa algú. No n'hi ha prou amb dir que durant el regnat del Faraó X es van construir les piràmides. Les va construir el faraó? No. I per què no hi ha cap narració? Perquè la història sempre l'escriu el vencedor, el que té paper i ploma.

I en el cas de l'Holocaust és un vencedor dèbil, en certa manera.

Això també ha mort: explicar la història d'una sola manera. Benjamin és el Nietzsche de la història, quan diu allò de "la història només la coneixem com un raig dins d'una nit de perill" i, a partir d'aquesta imatge d'un segon (el que dura un raig), construïm la ficció de la història com si l'haguéssim estat mirant de dia durant hores. I en aquesta qüestió també es tracta d'analitzar la història des dels perdedors, perquè encara que hagin perdut els nazis -que és una cosa que ens podríem qüestionar, però fem-li cas a l'historicisme i diguem sí: han guanyat els aliats- aquesta és la narració dels perdedors.

No van en contra del negacionisme. No pots negar que ha existit això, pots negar que hagi existit en el volum o en la manera, perquè no t'ho vols creure o perquè pertany a un cercle determinat i estàs mogut per interessos antisemites. L'últim que ho va fer va ser Ahmadinejad, quan era president de l'Iran, però ho va fer en el context de guerra o d'odi cap a l'estat jueu actual. La realitat d'Auschwitz és innegable, numerològicament és inapel·lable, no cal llegir els supervivents, per saber-ho, això, però és necessari fer-ho, en canvi. Si hi ha alguna funció és la de Semprún, que ho escriu als 80's: jo també ho he de narrar perquè ho vaig viure i vaig veure coses que no poden tornar a succeir. L'objectiu sempre és denunciar el que va passar per tal d'evitar que torni a passar dins d'Europa, perquè això ha passat a Llatinoamèrica als 70's, a Síria no sé què està passant, però hi va haver camps a Sèrbia o Kosovo, per no parlar del genocidi a Ruanda. Els genocidis existeixen i les narracions serveixen com a antídote a Occident, que sempre es mira el melic i es pensa que és tot el món.

I la funció reparadora del relat?

Si parlem de Sud-amèrica, la brutalitat dels executors dins dels camps va ser atroç, igual que als Lager nazis, però amb més recursos i ensenyances a l'Escola de les Amèriques. Tinc amics que

van néixer el mateix any que jo dins un camp de concentració. Per a mi, que tinc aquesta arrel, la lectura sobre què és el testimoni d'un supervivent de camp de concentració, té una altra força, però entenc que si tens una mentalitat de dretes i penses "anticomunistament", és molt difícil que t'interessis llegir sobre aquest tema. A l'Argentina, al final dels setanta, quan es parlava dels supervivents es deia molt sovint "algo habrán hecho", perquè qui queia era un home amb cabells llargs o amb bigoti o barba poblats, amb una estètica no conservadora, o una dona contestatària, no sotmesa. Perquè el relat tingui aquesta funció reparadora, l'ha de llegir tothom, no només qui pensa que ha d'existir una reparació, encara que estiguem parlant, naturalment, de coses irreparables.

Estem vivint un auge de l'extrema dreta preocupant a Europa i al món. Creus que la història es pot tornar a repetir?

Si hi hagués una catàstrofe, potser sí. Alemanya no va embogir d'un dia per l'altre, es va donar en les condicions d'un país devastat després de la Primera Guerra i per una sèrie d'interessos i circumstàncies que van convergir, va esclatar d'aquesta manera. Penso que el que passa ara, amb Vox, Le Pen, Trump, Bolsonaro, Salvini... és el mateix vaivé de sempre: demòcrates i republicans, PP-PSOE, a escala democràtica, estem parlant de democràcies, encara que les mirem amb desconfiança com timocràcies o cleptocràcies, no de dictadures, si no fos així sí que tindriem una mica de por. No veig que a Europa pugui passar, hi ha com una cura que encara dura, un antídoto després del desastre de la Segona Guerra, però mai no ho pots dir, una catàstrofe de qualsevol tipus que doni poder als partidaris d'aquest tipus d'aniquilació i que la gent tingui por d'aquesta catàstrofe i doni suport a l'aniquilació dels enemics que proposen aquest tipus de partits... sí, és clar, pot passar.

Penso en la pel·lícula *La Oia*, en què un professor feia un experiment amb els alumnes d'un institut, reproduint les condicions i els rols que es van donar en el nazisme. La pel·lícula és el millor exemple del que pot tornar a passar. Quan parlava de catàstrofes em referia més aviat a un accelerador, però la mentalitat feixista existeix en diverses formes: el nazisme no va ser igual que el mussolinisme o que el franquisme. Els CIE's de fet, si ho penso, tenen molt de camp de concentració i no se'n parla gaire, perquè qui s'atreveix a qüestionar els governs dins del seu ordenament immigratori? No se n'ha parlat fins i tot quan hi ha hagut governs d'esquerres o mig d'esquerres.

Has volgut acompanyar aquestes narracions de l'inenarrable amb el pensament, gairebé com una crossa necessària per comprendre la condició humana. Què aporta el pensament a aquesta literatura del jo? Del jo, insisteixo, des del trauma, des del desgavell.

Els pensadors de què m'acompanyo fan reflexions molt adients i molt properes a la meua manera de llegir i reflexionar sobre aquests autors o aquest tema. Serveixen, com has dit, com una mena de crossa o de suport pel que vaig explicant. No sé si és un curs filosòfic o literari perquè no crec que hi hagi possibilitat de diferenciar. Ho dic amb la boca petita per no generar un merder a l'acadèmia (riu). Aquest curs què és? Faig filosofia sobre temes tractats literàriament o estic fent una anàlisi literària de com narren aquests supervivents? La delimitació és difícil. Aquests escriptors expliquen un episodi molt fosc de la seva vida. Com a lector, és possible llegir-ho simplement com un testimoni, gairebé judicial on jura dir la veritat i tota la veritat? Doncs potser no. Estan fent literatura, el mateix Levi va admetre en entrevistes posteriors que en el seu testimoni també hi ha via alguna cosa que passava pel sedàs de la ficció.

Et sentia parlar i recordava l'Enric Marco.

Precisament l'utilitzo a l'inici del curs, perquè aquesta és la pregunta crucial: m'ho crec tot? La gent que s'ha mort abans que hagi sortit la veritat sobre l'Enric Marco, quan el va escoltar en alguna xerrada o va llegir algun llibre o una entrevista, se'l va creure i va ser veritat, perquè es van morir abans que es destapés. Ells van morir amb aquesta veritat.

No és per analitzar la figura concreta d'en Marco, però quina importància té, en el relat, si la persona l'ha viscut o no? Em quedo més tranquil si tinc fotos de quan va sortir del camp de concentració? Ho necessito, això, o en tinc prou amb el relat? Si agafo el relat no com una veritat total sinó com una explicació del que va succeir, perd vàlidesa? Ara llegeixo un llibre que diu que, només a Estats units hi ha 16.000 llibres sobre aquest tema. 16.000. Ni en una vida sencera pots llegir tot el que s'ha publicat sobre l'Holocaust. Dins d'aquests 16.000, estic convençut que l'autor va comptar el de l'Enric Marco, traduït a l'anglès i no sap que l'Enric Marco és de cartró-pedra.

Ara bé, la funció del relat la complia, des d'un lloc malaltís, si vols, però ho feia. Deslegitima tota la feina que ha fet aquest senyor? D'una banda sí, perquè ens ha mentit, perquè nosaltres necessitem veritats absolutes: aquest senyor ha d'haver estat en un camp o no haver-hi estat. Però tota la feina que va fer des de la Fundació hi és. Ara, que es lucrés amb això, és vergonyós. Personalment, l'Enric Marco fa vergonya aliena, però analitzem-ho sense pensar en això i jo no et puc dir que la seva feina fos una merda. Sí, ha mentit, sí, ha fet una cosa horrorosa, però el que ha fet no és execrable. Les veritats no són absolutes. Això és precisament el que vull posar en qüestió en aquestes xerrades, durant el curs.

No estic segura de si l'Holocaust va canviar la nostra manera de narrar, però del que sí que estic convençuda és que va canviar la nostra manera de pensar, d'enfrontar-nos a l'explicació de la condició humana.

Va ajudar, sí. El que va passar va ser atroç. Adorno va ser el primer que ho va dir, crec: "Després d'Auschwitz ja no es pot escriure poesia". Saps què sí va passar? que va atacar la noció de progrés, que tant criticava Walter Benjamin, aquesta idea que encara hi és, que sempre anem a millor. Si preguntes a algú si viu millor ara que fa vint anys, segurament et parlarà en termes de salut i et dirà que sí, però la perspectiva segur que canviarà si ho preguntes a algú que té un avi de 90 anys en una residència. Vivim millor, realment? Jo ho dubto. El progrés no aporta només coses positives, té el seu cantó fosc. Auschwitz va ser possible només dins des d'aquell progrés entès únicament com a positiu. Li hem d'agraïr moltes coses al progrés, però també ens n'hem de cuidar d'altres, o, com a mínim, estar-hi atents.

GAUDIR UB

CURSOS PEL PLAER DE SABER

(<http://www.ub.edu/gaudirub/#>)